

УДК 378.14

О. Ю. Панфілов, доктор філософських наук, професор;
С. М. Соболева, кандидат педагогічних наук, доцент

КОМУНІКАТИВНИЙ ДИСКУРС У СТРАТЕГІЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ДІАЛОГУ

Проаналізовано проблему комунікативного дискурсу в стратегії цивілізаційного діалогу. Зроблено спробу розкрити роль мовної комунікації в міжкультурному діалозі. Розглянуто ознаки міжкультурних комунікацій на суб'єкт-суб'єктному рівні.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційний простір, комунікативний дискурс, мовні стратегії.

Актуальність проблеми. Важливою рисою глобалізованого світу є зближення держав, народів, націй, завдяки чому створюються передумови для формування єдиного економічного та інформаційного поля, інтенсивного обміну результатами матеріального і духовного виробництва, загальної мобільності людей. Глобалізація веде до однотипних суспільних відносин в економіці (ринкова економіка), політиці (демократичні форми організації влади), духовній сфері (багатоманітність і змагальність ідей, культур) та ін. [1]. Замкнутість національних держав поволі поступається місцем глобальному співтовариству відкритих одна одній націй, посилюються світові міграційні потоки [2, с. 292].

Глобалізація зменшує важливість кордонів, які стають більш відкритими для міжнародних обмінів і контактів. Крім того, глобалізація значно розширює культурно-інформаційні контакти між народами і державами, впливає на управління, виробництво, ринок праці, політичні утворення, інші суспільні інституції та процеси [2, с. 319]. Стрімкість зближення країн і континентів можлива насамперед завдяки новим технологіям, досягненням в електроніці та інших передових галузях.

Дослідження процесів інтеграції, транснаціоналізації, мондіалізму, які є основою глобалізації, дають змогу пізнати динаміку відносин між регіонами і континентами, а також виявити те, як вони впливають на поступ і напрями розвитку людської цивілізації. Характерною ознакою часу є налагодження постійного діалогу між суспільствами, наслідком якого є формування транснаціональних структур. Держави-учасниці передають певні компетенції утвореним ними міжнародним організаціям, які здійснюють управління.

Простір співіснування різноманітних культур глобалізованого світу також зазнає певних гомогенних трансформацій, орієнтованих на утвердження пріоритету «наднаціонального» культурного середовища, формування єдиної

культури для всіх народів світу [2, с. 296]. Але водночас глобалізація спричиняє альтернативну тенденцію – зростання локальної гетерогенізації, сприяючи збереженню та розвиткові місцевих відмінностей і різноманітностей. При цьому локальна відповідь на глобальний виклик може набирати різних форм: спротив і відмова – це, звичайно, не єдині можливі варіанти, особливо якщо йдеться про суспільства, де існує уявлення про толерантність. Якщо оцінювати цю відповідь за шкалою «прийняття» та «відмова», то для всіх сторін необхідне введення таких проміжних градацій, як «співучасть» та «синтез» [3, с. 126]. Отже, глобалізація актуалізує проблему того, що кожен народ має свою історію, свій менталітет, право на самостійний розвиток своєї культури, інакше він втрачає свою ідентичність, а з другого боку – самотніть виявляється не в амбітному звеличуванні себе, а в налагодженні діалогу між народами.

Це надзвичайно важливо, оскільки людство виявилось «втягнутим» усе-редину глобального комунікаційного простору, що різко змінює характер діалогу між культурами. Культура «занурюється» в інше зовнішнє середовище, що «пронизує» міжкультурні діалоги, утворюючи передумови для їх замикання у середовищі глобального комунікативного існування. «Розвиток культури в цих умовах стає динамічнішим. Вона втрачає свою головну особливість – стабільність» [4, с. 21–22].

Отже, відбувається різка зміна інформаційно-комунікаційного простору, який все більше «розриває» кордони між культурами, утворюючи передумови (нові культуроутворюючі компоненти) іншого типу культурної єдності. Це виявляється, наприклад, у тому, що в загальноосвітньому спілкуванні починають панувати інтегративні мовні тенденції. Одним із результатів даного процесу є підкорення цих мов тій, яка найбільшою мірою здатна ствердитись і поширитись завдяки політичним, культурним, світоглядним та іншим умовам. Світ починає говорити мовою тих країн, які домінують у ньому, якими говорять інформаційні мережі.

Аналіз наукових джерел і публікацій з цієї проблематики свідчить про те, що дослідження проблем міжцивілізаційного діалогу посідає одне із провідних місць серед актуальних напрямів сучасних наукових розвідок. Зокрема, ця проблема відображена у працях П. Бурдье, В. Боброва, А. Ішмуратова, В. Кременя, О. Скубашевської, Е. Тоффлера та ін.

У статті ставиться за *метою* розкрити деякі тенденції комунікативного дискурсу в стратегії цивілізаційного діалогу.

Виклад основного матеріалу. Сучасна інтегративна суперкультура поглинає розмаїття локальних культур. Можна зрозуміти будь-яку людину в будь-якій точці Землі, однак лише на рівні тотожності сенсів. Це породжує спілкування заради спілкування, спілкування без наповнення сенсами. Гіпо-

тетично в майбутньому – це спілкування за своїм дзеркальним зображенням, причому за заданими стереотипами комунікації. Спільне комунікативне поле, хоч і розширює можливості діалогу, але водночас значно його спрощує [5, с. 36–37].

Проте дослідники підкреслюють, що зміна культури, як і суспільства, є неминучою. Людство відходить від одних традицій, парадигм мислення і виробляє нові традиції, звички, форми спілкування, як і форми комунікації. Однак прирощення, збільшення соціокультурних цінностей має спиратися на традиції для збереження культурного сенсу цінностей. Водночас прирощення культурних цінностей завжди здійснюється через критику традицій і відкидання «старих» цінностей [6].

Отже, кардинальна перебудова соціальної структури суспільства та самого характеру суспільних зв'язків зумовлює не тільки переверот у соціокультурному бутті, його змісті та організації – вона відкриває абсолютно новий етап у розвитку людини, а тим самим – у розвитку суспільства та людської цивілізації. Це принципово новий етап в історичному розвитку людини, який надає колосальні можливості виявити глибинний потенціал особистості. Але на цьому шляху стоять серйозні перепони, породжені глобалізацією, такі як «масова культура», вплив якої ставить під сумнів можливість духовного буття та його розвитку.

Усе це ускладнює і так проблемне буття людства, оскільки новітні тенденції суспільно-історичного розвитку призводять до стирання традиційних відмінностей між дозволеним і недозволеним, нормальним і ненормальним, сакральним і світським, допустимим і неможливим. У людини «маси» втрачається внутрішній зв'язок з глибинними ірраціональними основами буття, безмежно розширюється вакуум бездуховності, її характерною особливістю стає тенденція до своєрідного соціального нарцисизму, упевненості у своїй негріховності. Вона буквально перестає бачити в реальному втіленні навколишній світ, набуває схильності до самообману, небажання знати всю правду про себе і своє оточення, про сутнісні характеристики і можливості власного буття [7, с. 4].

Зі зміною культурної ситуації світове суспільство стає мобільнішим та комунікативнішим. Тому великого значення з погляду подолання культурних викликів набуває саме інтенсифікація комунікативних стратегій, які роблять подолання окреслених проблем нормою життя.

В основі будь-якої комунікативної стратегії лежить мова.

Як зазначають фахівці, мова – складна розвивальна семіотична система, специфічний та універсальний засіб об'єктивування змісту індивідуальної свідомості, культурної традиції. Мова володіє такими інтерпретаційними можливостями, які дозволяють планувати мовну дію, тобто використання

мови, за якою в модель світу реципієнта (слухача, читача) вводяться нові знання і модифікуються ті, що вже є. Мова – «інструмент соціальної влади, оскільки висловитися нейтрально неможливо: будь-яке використання мови припускає ефект впливу. Здійснення «соціальної влади» припускає, що за мовним виразом завжди стоять чийсь інтереси, погляди, мета. Ці інтереси визначають комунікативну мету. Останні можуть бути описані не просто в термінах конкретних мовних актів і пропозицій, а через поняття вищого рівня, наприклад глобального наміру (глибинної стратегії) і комунікативної тактики [8, с. 52; 9, с. 68].

Мовна діяльність переважно мотивується немовними завданнями. Ефективність їхнього вирішення є одним із найважливіших критеріїв, за яким люди обирають мовні засоби. Прагнення досягти максимального результату передбачає планування, яке, у свою чергу, визначає стратегію того, хто говорить.

Отже, для підготовки людини до подолання культурних викликів необхідно приділяти особливу увагу комунікативній компетенції, і тут неможливо не зважати на вплив мовних стратегій та потребу в їхній інтенсифікації.

Аналізуючи науковий доробок [10; 11], можна стверджувати, що для реалізації мовної комунікації в міжкультурному діалозі необхідно: забезпечити засвоєння типів комунікативних мовних стратегій, відповідної їм тактики безконфліктного спілкування (кооперативний стиль комунікації співпраці) та способів мовного оформлення, притаманного певній культурі (це когнітивний і соціальний рівні); сформувати механізм професійної компетенції на основі засвоєння норм і правил розпізнавання та реалізації професійного іншомовного спілкування.

Таким чином, мовна комунікація – це стратегічний процес, основою якого є вибір оптимальних мовних ресурсів. Передавання повідомлень у процесі комунікації може бути розглянуте як серія рішень того, хто говорить. Більшість із них приймається несвідомо, автоматично. Крім володіння граматикую, лексикою та іншими мовними засобами, до останнього виду знань належать знання про світ речей, понять про внутрішню логіку процесів, а також набір презумпцій та очікувань, загальних для конкретної соціальної групи.

Техніка здійснення і розуміння становлення мовних стратегій у контексті комунікації культур, у свою чергу, складається з таких елементів: по-перше, той, хто говорить, має володіти навичками (сюди входять стратегії зв'язної мови, так звані дискурсні стратегії), знанням (техніка вираження щирої віри в те, що говорять; техніка вираження «відчуженості», наприклад іронії; техніка передавання чужої мови, зокрема цитування, тощо); по-друге, володіти навичками слухати (уміння підтверджувати, заперечувати) тощо [8, с. 53].

Є й інше «вимірювання» техніки розуміння комунікативних стратегій: ступінь формальності (наприклад, володіння правилами ввічливості або вмін-

ня зачепити чуже самолюбство); володіння тим каналом, яким відбувається спілкування (володіння правилами написати лист, майстерність усного виступу) [12, с. 59].

У структурі комунікацій останнім часом набуває поширення комунікативний дискурс як технологія, покликана посилити міжкультурний діалог.

Слід підкреслити, що саме поняття дискурсу задає нову теоретико-методологічну перспективу подолання людством культурних викликів, оскільки орієнтує на перехід від монологічного і позаконтекстуального розгортання теоретичної рефлексії до організації конструктивної та відповідальної комунікації, оскільки «в неозорій множині різних визначень концепту “дискурс” немає і не передбачається такого його визначення, яке можна було б вважати єдино правильним» [13, с. 20]. Дискурс – це єдність мовленнєвої практики (діалогу, полілогу, інтеракції між його учасниками) і контексту (середовища, місця, топосу) її розгортання, зустрічі і взаємодії його учасників – представників певних культур. Виходячи і цього, В. Лук’янець, О. Кравченко та інші зазначають, що в рамках дискурс-аналізу будь-який дискурс – це одночасно і лінгвістичний, і соціокультурний феномен. Такий дискурс виникає та еволюціонує в соціумі, культурі, життєвому світі людини; він здатний не тільки відчувати на собі вплив соціокультурного середовища, а й справляти на нього зворотний активний вплив. Цей вплив дискурсу на соціум може бути і позитивним, і негативним, і навіть згубним для самого соціуму [14, с. 26].

Аналізуючи наукові джерела, можемо стверджувати, що впровадження методології дискурсу в проблеми навчання людини міжкультурним комунікаціям орієнтує на «деконструкцію» наявних форм філософсько-педагогічної рефлексії, їх нове «прочитання», тлумачення, виявлення їхніх «перетинів», «зустрічей», розбіжностей, а також створення нових дискурсів навчання. Дискурс також робить необхідним зіставлення філософських конструктів духовності з її соціокультурними репрезентаціями, урахування соціокультурних передумов та вимог щодо духовності особи людини. Урешті-решт, дискурс накладає й особливу відповідальність на його учасників за те, які саме виховні, освітні, соціокультурні впливи можуть мати ініційовані ними конструкти і програми.

Інтерес до впровадження міжкультурного дискурсу викликаний саме тим, що характер міркувань залежить від мови як семантичної системи, що активізована у вимовляннях. Побудова логічних теорій дискурсу яскраво демонструє місце і роль логіки у міжкультурній взаємодії. Логічні теорії взаємодії і з’явилися насамперед як теорії дискурсу. Необхідність пов’язувати пояснення взаємодії з виявленням умов і правил раціонального дискурсу зумовлена комунікативним характером походження правил поведінки. До умов дискурсу належать, серед інших, інтенціональні ментальні стани

та доінтенціональне тло здібностей комунікантів. У ході дискурсу зміст цих станів може значною мірою змінюватися. До умов тла дискурсу, зазначає В. Навроцький, належить, наприклад, здатність утворювати і вживати мову. Опис тих умов, за яких відбувається реалізація цієї здатності, є фундаментальною передумовою аналізу міркувань, що складають комунікацію [15, с. 134–135].

Таким чином, можна стверджувати: міжкультурний дискурс у першому наближенні може бути віднесений до спілкування, що полягає в комунікативній взаємодії людини з іншими представниками культур, спрямованій на встановлення сприятливого психологічного клімату, психологічну оптимізацію діяльності, обмін думками, почуттями, переживаннями, способами поведінки, звичками, а також на задоволення потреб особистості в підтриманні, солідарності, співчутті, дружбі тощо [16, с. 114–115]. Це складний, багатоплановий процес установалення і розвитку контактів між людьми, породжений необхідністю спільної діяльності, який включає обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприймання і розуміння іншої людини. Він забезпечує передавання іншому людської культури, засвоєння знань, сприяє формуванню ціннісних орієнтацій.

Комунікація є поліфункціональним явищем, яке забезпечує обмін інформацією, співпереживання, пізнання особистості, самоутвердження, продуктивну взаємодію. Обмін інформацією і ставленням співрозмовників один до одного характеризує комунікативний аспект спілкування; пізнання особистості і самоутвердження – перцептивний, організація взаємодії – інтерактивний.

Не обмежуючись лише інформаційною функцією, міжкультурна комунікація створює умови для обміну ставленнями, переживаннями, допомагає самоутвердженню людини в соціокультурному полі, забезпечує співробітництво і співтворчість у взаємовідносинах із представниками інших культур.

Головними ознаками міжкультурних комунікацій на суб'єкт-суб'єктному рівні, підкреслює Г. Чанишева, є особистісна орієнтація співрозмовників (здатність бачити і розуміти співрозмовника), рівність психологічних позицій співрозмовників (недопустиме домінування педагога в спілкуванні, він повинен визнавати право учня на власну думку, позицію), проникнення у світ почуттів і переживань, готовність прийняти погляди співрозмовника (спілкування за законами взаємної довіри, коли партнери вслухаються, поділяють почуття одне одного, співпереживають), нестандартні прийоми спілкування (відхід від суто рольової позиції вчителя) [11, с. 149]. Отже, міжкультурна комунікація є когнітивним феноменом, що знаходить аналогічний прояв у дискурсі.

Дійсно, А. Ішмуратов зазначає, що серед механізмів міркування і структур даних, використовуваних в аналізі дискурсу, особливе місце стало посідати «значення того, хто говорить», тобто те, що він має на увазі, здійснюючи вимовляння. Значення того, хто говорить, лежить в основі значення вимовляння. У разі взаємодії таким значенням є різновид інтенцій – комунікативна інтенція, орієнтована на координацію дій партнерів: той, хто говорить, має інтенцію, щоб той, хто слухає, набув певного ментального стану, наприклад віри в те, що він розпізнав інтенцію того, хто говорить [17]. Крім того, у теорії дискурсу фундаментальними одиницями комунікації вважаються акти, що сигналізують. Вони здійснюють когнітивні дії, виступаючи основами для формування в адресатів відповідних вір. Реалізація наміру того індивіда, який сигналізує, сформувавши певну віру в того, кому призначене повідомлення, відбувається за допомогою повідомлення умов істинності висловлювань, що передають інформацію.

Слід зазначити, що когнітивний аспект внутрішнього світу людини, або її когнітивний світ, репрезентовано трьома компонентами – когнітивною структурою, когнітивними цінностями та когнітивним оточенням, яке формується, коли учасники взаємодії координують свої переконання. Комунікація виглядає як наслідок когнітивних діянь, здійснюваних індивідами за допомогою повідомлень один одному певних елементів своїх когнітивних світів. Зовнішньому мовному діалогу передують або відбуваються паралельно з ним «діалог» когнітивних світів. Таким чином, комунікація визначається як якась когнітивна подія – зміна когнітивних світів його учасників. Результатом зміни є загальний «когнітивний контекст», відносно якого і можливе розуміння індивідами один одного в процесі дискурсу.

У контексті культурної взаємодії, зазначає Л. Горбунова, особливого значення набуває концепт інтеграції, що передбачає здатність зіставляти й обмінюватися цінностями, стандартами, моделями поведінки та мислення з позицій рівності і співучасті. Інтеграцію як соціокультурний процес слід відрізнити від політичної інтеграції, яка полягає у створенні системи громадянської рівності між спільнотами в межах однієї держави і яка є необхідною умовою інтеграції соціокультурної. Поняття культурної інтеграції передбачає комунікативну взаємодію, що припускає (в контексті взаємозалежності і рівноправності) змішування культур, зіставлення, конфлікт, конкуренцію, обмін і, як наслідок, культуротворчий синтез, який ускладнює і водночас збагачує ідентичність [18, с. 63].

Висновки. Комунікативна раціоналізація міжкультурного світу означає, що міжкультурна комунікація спрямована на досягнення взаєморозуміння щодо цінності традицій, звичаїв, конвенцій, які підлягають сумніву, і в разі

невідповідності вимогам комунікативної етики їхнє існування може бути припинене. Таке рефлексивно-критичне опосередкування традиції має за свою передумову помірковане продовження власної культурної історії на фундаменті свідомо культивованих традиційних цінностей, які відповідають вимогам часу – часу комунікації і взаєморозуміння різних культур на засадах комунікативної етики.

Останнє означає, що комунікативна етика не заперечує плюралізм культурно самобутніх ціннісних уявлень і життєвих форм. Вона не замінює їх, а вбудовується в них, сприяючи їх когерентному руху і взаємодії як культурний параметр нового порядку. Вона визначає вимоги щодо критичного вивіряння і раціонально-дискурсивного обґрунтування загальної значущості норм і цінностей. Згідно з цими вимогами набувають загальної значущості ті цінності життєвого світу, які відповідають принципів універсалізації взаємності, тобто можуть бути прийняті будь-яким іншим членом будь-якої іншої культурної спільноти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кремень В. Г. Розвиток освіти України в контексті загальноцивілізаційних змін [Електронний ресурс] : лекція для асп. і докторантів системи АПН України. – Режим доступу: <http://www.apnu.org.ua/doc/lecture-postgrad.doc>.
2. Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ сторіччя / авт. кол.: В. Литвин (кер.), В. Андрущенко, А. Гуржій та ін. – К. : Навч. кн., 2004. – 672 с.
3. Грива О. А. Виховання особистості в полікультурному суспільстві / О. А. Грива // Проблеми і перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. – Х. : НТУ «ХП», 2002. – Вип. 1. – С. 211–219.
4. Кремень В. Інформаційне середовище – криза культури чи нове буття / В. Кремень // Вища освіта України. – 2010. – № 1. – С. 20–33.
5. Миронов В. В. Коммуникационное пространство как фактор трансформации современной культуры и философии / В. В. Миронов // Вопр. философии. – 2006. – № 6. – С. 24–30.
6. Дороз В. Філософія гуманізму, крос-культуралізму та синергетики як теоретико-методологічна основа полікультурної освіти / В. Дороз // Рідна школа. – 2009. – № 2–3. – С. 21–25.
7. Гаджиев К. Масса. Миф. Государство / К. Гаджиев // Вопр. философии. – 2006. – № 6. – С. 2–10.
8. Скубашевська О. Мовні стратегії інноваційної освіти / О. Скубашевська // Вища освіта України. – 2007. – № 4. – С. 51–55.
9. Ванівська О. Особливості реалізації мовних стратегій у сучасній вищій школі / О. Ванівська // Вища освіта України. – 2007. – № 4. – С. 67–73.
10. Фроловская М. Преподаватель – студент: возможности понимания / М. Фроловская // Alma Mater. – 2005. – № 10. – С. 29–33.
11. Чанышева Г. О коммуникативной компетентности / Г. Чанышева // Высш. образование в России. – 2005. – № 5. – С. 148–150.

12. Мусатов С. О. Психологічний вимір педагогічної комунікації / С. О. Мусатов // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 1. – С. 57–67.
13. Степаненко І. В. Тематичне поле виховання духовності особистості в нових дискурсивних контекстах / І. В. Степаненко // Вища освіта України. – 2004. – № 4. – С. 19–24.
14. Лук'янець В. С. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури / В. С. Лук'янець, О. М. Кравченко, Л. В. Озадовська. – К. : Грамота, 2000. – 304 с.
15. Навроцький В. В. Логіка соціальної взаємодії / В. В. Навроцький. – Х. : Консум, 2005. – 204 с.
16. Иманаев В. Учитель и ученик: сотворчество образовательной реальности / В. Иманаев // Высш. образование в России. – 2006. – № 10. – С. 113–120.
17. Ишмуратов А. Т. Логическо-когнитивный анализ онтологии дискурса / А. Т. Ишмуратов // Рациональность и семиотика дискурса. – Киев : Наук. думка, 1994. – С. 171–182.
18. Горбунова Л. Интеркультурна освіта у проблемному полі ідентичностей / Л. Горбунова // Вища освіта України. – 2003. – № 1. – С. 59–65.

КОММУНИКАТИВНЫЙ ДИСКУРС В СТРАТЕГИИ ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО ДИАЛОГА

Панфилов А. Ю., Соболева С. М.

Проанализирована проблема коммуникативного дискурса в стратегии цивилизационного диалога. Предпринята попытка раскрыть роль языковой коммуникации в межкультурном диалоге. Рассмотрены черты межкультурных коммуникаций на субъект-субъектном уровне.

Ключевые слова: *информационно-коммуникационное пространство, коммуникативный дискурс, языковые стратегии.*

COMMUNICATIVE DISCOURSE IN STRATEGY OF CIVILIZATION DIALOGUE

Panfilov O.Yu., Soboleva S. M.

In article the problem of a communicative discourse in strategists of civilization dialogue is analyzed. The lift becomes to open a role of language communication in cross-cultural dialogue. Lines of cross-cultural communications on subject – subject level reveal.

Key words: *information and communication space, communicative discourse, language strategy.*